

ד ת ש ב ע

בס"ד

פרשת אחרי מות, תשע"ו, מספר 1167

גֹּזֵל אֶחָד לֵה' וְגֹזֵל אֶחָד לְעִזָּאֵל אלכסנדר קליין

בעבודת יום הכיפורים, נאמר:

וְלָקַח אֶת שְׁנֵי הַשְּׁעִירִים וְהֶעֱמִיד אֹתָם לִפְנֵי ה' פָּתַח אֶהָל מוֹעֵד. וַנִּתֵּן אֶהָרֶן עַל שְׁנֵי הַשְּׁעִירִים גְּרִלּוֹת גֹּזֵל אֶחָד לֵה' וְגֹזֵל אֶחָד לְעִזָּאֵל. וְהִקְרִיב אֶהָרֶן אֶת הַשְּׁעִיר אֲשֶׁר עָלָה עָלָיו הַגֹּזֵל לֵה' וְעָשָׂהוּ חֲטָאָה. וְהַשְּׁעִיר אֲשֶׁר עָלָה עָלָיו הַגֹּזֵל לְעִזָּאֵל יַעֲמֵד חַי לִפְנֵי ה' לְכַפֵּר עָלָיו לְשַׁלַּח אֹתוֹ לְעִזָּאֵל הַמִּדְבָּרָה (ויק' טז:ז-י).

מפסוקים אלה משתמע לכאורה, שבחירתם של השעיר המיועד לה' וזה שיישלח לעזאזל אקראית לחלוטין. והנה, לפי רבי עובדיה ספורנו אין מדובר בהגרלה אקראית, אלא בביטוי של רצון ה': "כי הגורל בפרט על ידי איש חסידו הוא כאשר ישאל איש בדבר הא-להים, כאמרו 'פְּחִיק יוֹטֵל אֶת־הַגֹּזֵל וּמַה' פְּלִמְשָׁפֵטוֹ' (משלי טז:לג)."¹ כך שהקביעה איזה שעיר יהיה לה' ואיזה לעזאזל היא ממקור טרנסצנדנטי. לפי בעל הטורים, הגרלה זו דומה להגרלה שעשה הקב"ה כדי לבחור עם אחד מכל העמים אחרי המבול, כפי שמובא בפרקי דרבי אליעזר: "והפילו גורלות ביניהם, שנאמר 'בְּהִנְחַל עָלֵיוֹן גּוֹיִם בְּהַפְרִידוֹ בְּנֵי אָדָם יַצֵּב גְּבֻלַת עַמִּים לְמִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל' (דב' לב:ח), ונפל גורלו של הקב"ה על אברהם ועל זרעו."¹ כביכול, על פי דברי חז"ל אלו, עם ישראל נבחר על ידי הקב"ה באופן אקראי! אלא, ברור שמדובר באקראיות לכאורה המכוונת על ידי הקב"ה. כך המשמעות הכללית של השימוש בגורל במקרא: הגורל הוא ביטוי להתערבות "דיסקרטית" של הקב"ה,² כמו למשל:

- בעניין חלוקת הארץ (במ' כו:נד).

- במעשה עכן, כדי לאתר את האשם (יהו' ז:טז-יח).
- בבחירת שאול למלך (שמו"א י:כ-כב).
- בסיפור על יונה, הנביא הבורח מלפני ה', כדי למצוא בשל מי הייתה הסערה (יונה א:ז).

השאלה המתבקשת היא מדוע דרושה התערבות טרנסצנדנטית כדי לקבוע איזה שעיר יהיה לה' ואיזה יישלח לעזאזל?

לפי הגמרא, השעיר לעזאזל הוא קרבן "רגיל": "תנא דבי רבי ישמעאל: עזאזל - שמכפר על מעשה עוזא ועזאל" (בבלי יומא סז ע"ב). ורש"י מבאר: "עוזא ועזאל - מלאכי חבלה שירדו לארץ בימי נעמה אחות תובל קין ועליהם נאמר 'וַיִּקְרָא בְנֵי־הָאֱלֹהִים אֶת־בָּנוֹת הָאָדָם' (בר' ו:ב), כלומר, על העריות מכפר". גם הרמב"ם פוסק שזה קרבן רגיל,³ ואילו אבן עזרא, בפירושו על הפסוק 'וַנִּתֵּן אֶהָרֶן עַל־שְׁנֵי הַשְּׁעִירִים גְּרִלּוֹת גֹּזֵל אֶחָד לֵה' וְגֹזֵל אֶחָד לְעִזָּאֵל" מביא את דעתו של רבי שמואל בן חפני גאון, לפיו השעיר המשתלח גם הוא קרבן לה', אך הוא דוחה פירוש זה בטענה שהיות שהשעיר המשתלח אינו נשחט - הוא אינו קרבן, והוא מסיים שהדבר הוא בגדר סוד שאין בדעתו לגלותו. כך הוא כותב:

אמר רבי שמואל: אף על פי שכתוב בשעיר החטאת שהוא לה', גם השעיר המשתלח הוא לה', ואין צריך, כי המשתלח איננו קרבן, כי לא ישחט, ואם יכולת להבין הסוד שהוא אחר מלת עזאזל, תדע סודו וסוד שמו, כי יש לו חברים במקרא. ואני אגלה לך קצת הסוד ברמז, בהיותך בן שלשים ושלוש תדעהו.⁴

* ד"ר אלכסנדר קליין מלמד סטטיסטיקה בביה"ס לחינוך באוניברסיטת בר אילן ובמרכז האקדמי לב.

¹ פירוש ר' עובדיה ספורנו על ויקרא טז:ח.

¹ פרקי דרבי אליעזר כד (ד"ה "רבי אליעזר אומר").

² ראו על זה בהרחבה בספרו של עלי מרצבך, הגיון הגורל, משמעות הפיס והאקראיות ביהדות, ירושלים 2009, עמ' 43-54.

³ ראו הלכות תשובה פרק א הלכה ב, וכן מורה נבוכים ג, מו.

⁴ אשר וייזר מבאר: "תספור מכאן שלושים ושלושה פסוקים עד יז,ז: 'ולא יזבחו עוד לשעירים' - לשדים. כלומר, השעיר נשתלח לכוחות התוהו שבמדבר שאיש מן הישוב לא יינזק מן העונות שהשעיר עליו" (פירוש אבן

והרמב"ן (שם) כותב בעקבותיו:

הנה רבי אברהם (=אבן עזרא) נאמן רוח מכסה דבר, ואני הרכיל מגלה סודו שכבר גלו אותו רבותינו ז"ל במקומות רבים... ומפורש מזה בפרקי רבי אליעזר הגדול (פרק מה), לפיכך היו נותנים לו לסמאל שוחד ביום הכפורים שלא לבטל את קרבנם... וזה סוד העניין, כי היו עובדים לאלהים אחרים, הם המלאכים, עושים להם קרבנות והם להם לריח ניחוח... והנה התורה אסרה לגמרי קבלת אלהותם וכל עבודה להם, אבל צווה הקב"ה ביום הכפורים שנשלח שער במדבר לשר המושל במקומות החורבן, והוא הראוי לו מפני שהוא בעליו ומאצילות כוחו יבא חורב ושממון... ובחלקו עוד השדים הנקראים מזיקים בלשון רבותינו, ובלשון הכתוב (להלן יז:ז): "שעירים", כי כן יקרא הוא ואומתו שער. ואין הכוונה בשער המשתלח שיהיה קרבן מאתנו אליו חלילה, אבל שתהיה כוונתנו לעשות רצון בוראנו שצונו כך: והמשל בזה, כמי שעשה סעודה לאדון וצווה האדון את האיש העושה הסעודה תן מנה אחת לעבדי פלוני, שאין העושה הסעודה נותן כלום לעבד ההוא ולא לכבודו יעשה עמו, רק הכול נתן לאדון והאדון נותן פרס לעבדו, ושומר זה מצוותו ועשה לכבוד האדון כל אשר צווהו, ואמנם האדון לחמלתו על בעל הסעודה רצה שיהיו כל עבדיו נהנים ממנה שיספר בשבחו ולא בגנותו... ואין אנחנו מכוונים בשילוחו אלא לרצון לה'.... והנה רמז לך רבי אברהם שתדע סודו כשתגיע לפסוק "וְלֹא יִזְבְּחוּ עוֹד אֶת זִבְחֵיהֶם לְשֵׁעִירִים" (ויק' יז:ז).⁵

הרמב"ן סובר אפוא שהשער המשתלח מובא כקרבן לסמאל - היינו השטן - כשוחד, כדי שהוא לא יבטל את קרבנם של ישראל.⁶ ברם הוא סובר

שבזה אנחנו מקיימים את רצון ה', הדואג לפרנסת עבדיו, כולל סמאל המייצג את מכלול כוחות הרע בעולם.

לפי הרמב"ן, ההוכחה לכך היא השימוש בגורלות: בחירה אקראית בין שני השעירים היא עדות לכך שהם שקולים. כלומר, בסופו של דבר ייעודם זהה: וזה טעם הגורלות, כי אילו היה הכהן מקדיש אותם בפה לה' ולעזאזל, היה כעובד אליו ונודר לשמו, אבל היה מעמיד אותם לפני ה' פתח אהל מועד, כי שניהם מתנה לה' והוא נתן מהם לעבדו החלק אשר יבא לו מאת ה', הוא הפיל להם גורל וידו חלק להם, כעניין שנאמר: "בַּחֲקֵי יוֹטֵל אֶת־הַגּוֹרֵל וּמֵה' פָּל מִשְׁפָּטוֹ" (משלי טז:ג). וגם אחרי הגורל היה מעמידו לפני ה' לומר שהוא שלו ואין אנחנו מכוונים בשילוחו אלא לרצון לה', כמו שאמר "וְעַמְדֹתַי לִפְנֵי ה' לְכַפֵּר עָלָיו לְשַׁלַּח אֹתוֹ וְגו'" (פסוק י), ולכך לא נשחוט אותו אנחנו כלל.⁷

טיעון הרמב"ן הוא כדלהלן: השעיר לעזאזל מיועד למלאך סמאל, ואם הכוהן הגדול היה מחליט על דעת עצמו איזה שעיר לה' ואיזה שעיר לעזאזל, היו בהכרעה זו סממנים של עבודה זרה. לכן יש להשתמש בגורל. כביכול, הכוהן הגדול מצהיר לפני הקב"ה את הדברים הבאים: מבחינתי, שני השעירים האלה מיועדים לך, ואני אמנם מגיש אותם אליך. אלא שאני יודע שבכוונתך להעביר אחד מהם לסמאל, ובכך אתה תודיע לי - על ידי הגורל - מהו השעיר שאמור להגיע אליו על פי רצונך.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
הדף מופיע באינטרנט באתר המידע
של אוניברסיטת בר-אילן

בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' עמוס פריש עורכת לשון: רחל הכהן שף

כזה? הקרבת שעיר לשטן הרי זו עבודה זרה! זהו באמת פירוש מבהיל". והרב סולובייצ'יק מבאר כי הכוונה האמתית של הרמב"ן היא שיש בשעיר לעזאזל ערך סמלי: "באה מידת החסד המיוחדת של יום הכיפורים ופוסקת, כי גם כל הקרבנות שאדם הביא בחייו לעזאזל (מחמת רדיפה יתירה אחרי הבלי הבלים) כשהוא מתחרט עליהם, ביום הכיפורים, ושב בתשובה, הרי הם נעשים כאילו היו למפרע גורל לה' והקב"ה מקבלם כאילו מלכתחילה היו מקודשים לו" (שם, עמ' 291). ראו בהרחבה במאמרי "השעיר המשתלח", דף שבועי של אוניברסיטת בר-אילן, מספר 391, תשס"א.

⁷ פירוש רמב"ן על התורה, ויקרא טז:ח.

עזרא על התורה, עם ביאור מאת אשר ויזר, ירושלים 1977, הערה 29, כפי שהרמב"ן כותב בסוף פירושו (ראו להלן).

⁵ ויקרא יג:ז, שהוא הפסוק השלושים ושלושה אחרי הפסוק "וַיִּתֵּן אֱתָרְן עַל־שְׁנֵי הַשְּׁעִירִים גְּלוֹת גּוֹרֵל אֶחָד לַה' וְגוֹרֵל אֶחָד לְעִזָּאזֵל".

⁶ דעה זו מנוגדת לחלוטין לשיטת הרמב"ם, המבאר ציווי זה כסמל "כדי שתהא שם התפעלות לתשובה" (מורה נבוכים ג מו), כאשר לדעתו כל פנייה ליצור כלשהו חוץ מהקב"ה הוא בגדר עבודה זרה ממש, כפי שהוא כותב בהלכות תשובה (ג ז): "עובד כוכב או מזל זולתו כדי להיות מליץ בינו ובין ריבון העולמים... הוא מין". הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק (על התשובה, ירושלים תשל"ה, עמ' 287) מעיר על דברי רמב"ן אלה ש"הדברים מזעזעים: רחמנא ליצלן! איך יכול הרמב"ן לומר דבר